

Werelderfgoed, en dan?

Een perspectief vanuit de alledaagse praktijk van Willemstad en Paramaribo

Astrid Aarsen

Terwijl de gemeente Amsterdam in afwachting is van uitsluitend over plaatsing van de zeventiende-eeuwse grachtengordel op de Lijst van het Werelderfgoed, bevinden zich aan de andere kant van de Atlantische Oceaan twee steden die haar daarin voorgingen en als waardevolle voorbeelden kunnen dienen voor de dilemma's in de uitvoeringspraktijk. Het zijn de historische binnensteden van Willemstad en Paramaribo die in 1997, respectievelijk 2002 tot werelderfgoed zijn uitgeroepen. De verantwoordelijke en uitvoerende instanties in deze werelderfgoedsteden staan voor grote uitdagingen, vooral bij inpassing van nieuwe ruimtelijke en sociaaleconomische ontwikkelingen. Geplaatst op de werelderfgoedlijst, en dan?

De Lijst van het Werelderfgoed, een instrument dat is voortgevloeid uit het Werelderfgoedverdrag van 1972, is gericht op bescherming van erfgoed dat van belang is voor de gehele mensheid. In de uitvoerende praktijk is deze bescherming primair gericht op wat fysiek behouden en voor aantasting behoed moet worden. Vooral voor steden is de aanwijzing tot cultureel erfgoed complex, omdat een stad geen statisch gegeven is, maar een levend mechanisme dat voortdurend in ontwikkeling is.¹ Daarbij heeft de werelderfgoedstatus in de alledaagse praktijk en vooral onder ontwerpers, investeerders en ontwikkelaars een negatieve connotatie gekregen, waarin werelderfgoed wordt neergezet als 'wereldbederfgoed'.

Eerder heeft B.J.M. van der Aa al in zijn onderzoek aangevoerd dat de Lijst van het Werelderfgoed kwalitatief ongelijksoortig is; dat plaatsing op deze lijst vernietiging van erfgoed niet kan voorkomen; dat de internationale (financiële) ondersteuning beperkt is en dat Unesco de bescherming voor de gehele mensheid nog niet kan waarmaken.² Dit artikel heeft niet als doel om te focussen op de tekortkomingen en beperkingen van werelderfgoed, maar om via inzichten uit de lokale praktijk een ander perspectief voor bescherming van stedelijk werelderfgoed te introduceren. Door in te zetten op het ontwikkelingspotentieel van werelderfgoed kan het in plaats van reactief op proactieve wijze worden ingezet en kan vanuit een internationaal en historisch perspectief en bewustzijn een doorgaande dialoog worden aangegaan met de alledaagse belangen van de mensen die in een werelderfgoedstad leven, die deze stad gebruiken en die in de stad investeren. Het beschermen van werelderfgoed gaat dan niet over het statisch

vastleggen van de universele waarden en over de maatregelen die getroffen moeten worden om deze te beschermen, maar over het actief richting geven aan een proces waarin voortdurend keuzes gemaakt moeten worden om de waarden van historische binnensteden te kunnen behouden en opnieuw betekenis te geven.³

Willemstad: de historisch gegroeide stad

De huidige ruimtelijke structuur van de historische binnenstad van Willemstad is in de zeventiende eeuw ontstaan, vanuit een gesloten vesting op de punt van een landtong aan de oostelijke oever van de St. Annabaai. Die structuur volgt de organische opbouw van dit deel van het eiland, met de zee en de natuurlijke binnenwateren aanvankelijk als begrenzing, en is nog steeds afleesbaar (afb. 1). De kern van Willemstad, Punda, kent een orthogonaal stratenpatroon, maar minder zuiver dan in vele andere onder Nederlands bewind gestichte zeventiende-eeuwse vestingsteden.⁴ Naast herverkaveling en verdichting binnen de stadsmuren, volgens de oorspronkelijke stedelijke structuur, breidde de stad zich vanaf 1707 verder uit aan de andere zijde van de St. Annabaai, in Otrobanda, en ontstond er een kleine woonconcentratie ten oosten van Punda, in Pietermaai Smal. In 1888 kwam er tussen Punda en Otrobanda een vaste verbinding door de aanleg van een houten pontonbrug, de Emmabrug. In de negentiende eeuw, nadat de stadsmuur was gesloopt, ontwikkelde de stad zich verder richting het oosten in Pietermaai, waar aanvankelijk alleen aan de zuidzijde werd gebouwd met rijk gedecoreerde, neo-classicistische villa's.

Nadat de orkaan 'Orkani Grandi' in 1877 aan de kust bij Pietermaai had toegeslagen en de militaire verordening om dit gebied als schootsveld vrij te houden was opgeheven, is de voormalige plantage Scharloo als woongebied volledig tot ontwikkeling gekomen. Deze wijk bevindt zich aan de noordzijde van het Waaigat, een natuurlijk binnenwater dat haaks is gesitueerd ten opzichte van de St. Annabaai en daarmee in directe verbinding staat. Hier vestigden zich, net als daarvoor in Pietermaai, voornamelijk rijke Sefardische joodse families die statige, neo-classicistische villa's lieten bouwen, geïnspireerd op de (neo-)classicistische architectuur in Italië, Nederland en in de Verenigde Staten.⁵ Tot het eerste kwart van de

Afb. 1. Willemstad, zicht vanaf Otrobanda op Punda met de Emmabrug, de Handelskade, de Breedestraat en het Paleis van de Gouverneur (foto auteur 2009)

twintigste eeuw bepaalden de vier wijken Punda, Otrobanda, Pietermaai en Scharloo de stedelijke structuur van Willemstad.

Vanaf 1915 gaf de natuurlijke haven met de vereiste diepgang voor grote tankers aanleiding tot een nieuwe fase in de stadsontwikkeling van Willemstad. Ditmaal was het de Shell die de potentie hiervan had ontdekt en grond aankocht voor de bouw van een olieraffinaderij. De vestiging van de raffinaderij markeerde het begin van het industrialisatieproces op Curaçao en veroorzaakte een sterke stedelijke ontwikkeling: de Shell-woonwijken voor arbeiders in de directe omgeving van het Schottegat.

De grootste stedenbouwkundige ingrepen in de historische kern vonden plaats daarna, in de jaren vijftig toen op initiatief van gouverneur Helfrich onder andere het Da Costa Gomezplein werd aangelegd en de Kerkstraat als belangrijke winkelstraat werd verbreed.⁶

Willemstad: de actuele stad

Hoewel de historische ruimtelijke structuur van Willemstad grotendeels bewaard is gebleven, is de (historische) samenhang tussen de verschillende wijken tegenwoordig moeilijk afleesbaar. Wie nu door de oude kern van de stad wandelt, kan het zich nauwelijks voorstellen, maar twee decennia geleden was de binnenstad een vervallen, uitgewoond gebied en leek de historische stad ten dode opgeschreven. Dit was voor

een deel het gevolg van culturele desinteresse en gestrande initiatieven in het streven naar behoud van het architectonische erfgoed. P.C. Hendriquez schetst in zijn artikel 'What future for Curaçao's architectural monuments' het volgende beeld: "After Ozinga's taking stock of the situation around 1955 the willful destruction and desfiguration or the decay by negligence of almost the entire Punda side of Willemstad have proceeded unabatedly. Thus not only the commercial centre but also Pietermaai, Scharloo, Waaigat and Penstraat are lost cases in the sense that by no means they can be considered anymore as coherent 'historic zones'. Only separate buildings remain to be saved...possibly. [...] In fact the entire Punda side of Willemstad is historically, culturally and esthetically only a shadow of what it was, say 60 years ago".⁷

Aan de andere kant was ook op Curaçao het wereldwijde fenomeen van suburbanisatie in gang gezet, waarbij kleine winkels plaats maakten voor grote winkelcentra buiten de stad en de midden- en hogere inkomensklassen hun nieuwe onderkomen zochten in moderne, ruim opgezette woonwijken ver buiten de historische binnenstad.⁸ De schaalvergroting in de binnenstad is daardoor overigens ook beperkt gebleven, met enkele uitzonderingen zoals de Julianabrug, de hoogbouw van het Plaza Hotel naast het Fort Amsterdam en het San Marco hotel en casino in Punda (afb. 2). Met het conserveren en restaureren van de historische kernen Punda en Otrobanda, eind jaren tachtig gestimuleerd door de instelling van het interregionaal Comité Actie Willemstad, is ook de toeris-

Afb. 2. Willemstad, Punda, de Columbusstraat met zicht op Hotel San Marco & Casino en rechts de Mikve Israel-Emanuel synagoge (foto auteur 2009)

tische aantrekkingskracht en daarmee de economische waarde van de historische binnenstad van Willemstad verhoogd. En daarin tekent zich aan het begin van de eenentwintigste eeuw een volgende ontwikkeling af: een historische binnenstad die steeds meer wordt ingericht en vormgegeven als decor voor de (cruise)toerist.

De wijk Otrobanda is bovendien versneld tot ontwikkeling gebracht door een particuliere investeerder, die een groot deel van de oorspronkelijke stedelijke structuur heeft doorbroken om er een vijfsterren hotel te realiseren. Ook in Pietermaai smal vindt momenteel grootschalige hotelontwikkeling plaats, echter gefaseerd over een langere periode in tijd en binnen de oorspronkelijke stedenbouwkundige en bebouwingsstructuur. De herontwikkeling van Scharloo Abou, die ruim vijftien jaar geleden in gang is gezet door N.V. Stadsherstel en de Stichting Monumentenzorg, verloopt ondanks forse investeringen en een veelheid aan plannen traag. Door de verscholen ligging van deze wijk ontbreekt een visuele relatie met de overige delen van de binnenstad. Daarbij draagt een hardnekkig slecht imago, veroorzaakt door de aanwezigheid van een relatief hoog aantal immigranten, daklozen, een levendige drugs-handel en prostitutie, niet bij aan een positief investeringsklimaat. Dat de wijk desalniettemin waardevol is voor de culturele geschiedenis van Willemstad en tegelijkertijd veel

potentie in zich draagt, blijkt uit het verslag *De ontwikkelingspotenties van stedelijk werelderfgoed. Een voorbeeldproject in Scharloo Abou, Willemstad* van het (voorbeeld)project dat de afdeling @MIT van de TU Delft uitvoerde in het kader van het Actieprogramma Ruimte en Cultuur van het ministerie van OCW.⁹

Willemstad: benoeming tot werelderfgoed

In de aanbiedingsbrief bij het nominatiedossier schrijven de gevolgmachtige minister van de Nederlandse Antillen en staatssecretaris van Cultuur, Kunst en Media, waarom de aanwijzing tot werelderfgoed mogelijk en ook wenselijk is voor toekomstige ontwikkelingen: “After a decade of hazardous pioneering work in many sub-areas of urban renewal and heritage conservation, visible results can be seen in respect of the physical monuments and the focal points of monument conservation. In the period to come, the emphasis will be laid on the renovation and repair of districts and zones which are unique from the socio-cultural angle, the transmission areas, as they are called. In our opinion, the emphasis placed in the World Heritage Convention on the integration of nature preservation and the cultural protection, and of socio-cultural dimensions and physical dimensions, provides new opportu-

nities for the society in the Antilles or on Curaçao for individual control in the field of urban development in a historic context".¹⁰

De historische binnenstad, bestaande uit de kerngebieden Punda en Otrobanda, het natuurlijke binnenwater van de St. Annabaai en de meer dynamische wijken Pietermaai, Scharloo en Kortijn, het noordwestelijke gedeelte van Otrobanda, die zijn onderscheiden als zogenaamde 'transmission areas', vormen het gebied dat door Unesco in 1997 tot werelderfgoed is uitgeroepen. Een extra beschermingsgebied rondom deze begrenzing heen, inclusief het Waaigat en de direct daaraan aangrenzende gebieden, vormen de bufferzones. De reden voor Unesco om Willemstad op de werelderfgoedlijst te plaatsen, is dat dit Europese, koloniale ensemble in het Caribisch gebied de organische groei van een multiculturele samenleving gedurende drie eeuwen laat zien. De universele waarde van dit stedelijk werelderfgoed ligt, met andere woorden, in de afleesbaarheid van de ontwikkelingsgeschiedenis van Willemstad die tot uitdrukking komt in de onderlinge samenhang en in de consistente ontwikkeling van bebouwing en bebouwingsstructuur van de genoemde stadsdelen.

Paramaribo: de historisch gegroeide stad

Paramaribo, een andere Caribische stad die ruim een kwart eeuw later dan Curaçao, in 1667 door de Nederlanders werd veroverd, is ontstaan als open vestigingsstad aan de Surinamerivier (afb. 3). Ook hier hebben de geografische gegevens de basis gevormd voor de ruimtelijke ontwikkeling van de stad. De historische structuur wordt gevormd door Fort Zeelandia, direct aan de Surinamerivier gesitueerd, met haaks daarop de schelpenritsen die vanwege hun hogere ligging voor bewoning in gebruik werden genomen; verder de Waterkant, die eeuwenlang de entree vormde van de stad, met voorname, rijk bewerkte, overwegend houten herenhuizen en een orthogonaal stratenpatroon ten zuidwesten van Fort Zeelandia. De voormalige Gravenstraat (nu: Henck Arronstraat), de Heerenstraat en de Keizerstraat zijn de oudste en voornaamste straten die op de schelpenritsen zijn ontstaan, uitgebreid met een gridstructuur van wegen en grachten voor de afwatering, die nu grotendeels overkluisd zijn. Dat Paramaribo een groene stad was, met straten die functioneel en rijkelijk waren beplant met hoge bomen, zoals Tamarinde- en Mahoniebomen en Koningspalmen die zorgden voor schaduw en een aangenaam klimaat op straat, kan alleen nog worden afgeleid uit historische foto's en beschrijvingen.

De architectonische vormgeving van de historische bebouwing is geïnspireerd op destijds heersende en favoriete westerse stijlelementen (Engelse, Nederlandse, Franse) vermengd met tropische motieven die overwegend in hout zijn uitgevoerd. Deze historische gebouwen vertonen in vormgeving een sterke onderlinge verwantschap, van de meest eenvoudige erf woning tot statige villa's, hetgeen een opvallend uniform historisch stadsbeeld heeft opgeleverd. Prof. dr. Coen Temminck Groll, die Paramaribo in de jaren zestig voor het eerst bezocht, omschrijft dat beeld als volgt: "[...] the city displayed a com-

Afb. 3. Paramaribo, zicht op de historische binnenstad en op de Surinamerivier vanaf het torentje van het Ministerie van Financiën (foto auteur 2008)

pletely harmonious urban panorama at that time, one that no longer existed in the realms of tropical wooden towns practically anywhere in the world. It presented a total unity – between much vegetation – of finely detailed, mutually akin, white-painted houses on elaborated brick foundations. They had horizontal wooden riveting and were often equipped with elegant galleries adorned with flowers".¹¹

Paramaribo: de actuele stad

De historisch waardevolle bebouwing en de oorspronkelijke, zeventiende- en achttiende-eeuwse stedenbouwkundige structuur zijn in Paramaribo nog steeds aanwezig, maar het vergt veel inlevingsvermogen om ze te kunnen ontwaren in de levendige chaos van hedendaags Paramaribo. De stad ontwikkelt zich op spontane, informele wijze en krijgt haar hedendaagse vorm door een aaneenschakeling van pragmatische, ad-hoc oplossingen voor alledaagse problemen. De uniformiteit tussen stedelijke structuur en bebouwing en de onderlinge verwantschap in vormgeving van de gebouwen, is doorbroken door de schaalvergroting vanaf de jaren zestig, door toename van andere, niet-westerse architectuur en door toepassing van eigentijdse bouwmaterialen zoals beton. De houtbouwtraditie in de architectuur leeft niet of nauwelijks meer. Houten panden zijn ernstig verwaarloosd en niet (meer) rendabel en er worden regelmatig historische panden gesloopt. Soms branden ze af, met als gevolg dat de braakliggende kavels als informele parkeerterreinen worden gebruikt (afb. 4). Er verrijzen oogverblindende nieuwbouwpanden die ondanks welstandsbeperkingen niet beperkt worden in bouwhoogte. De (functionele) beplanting in de straten is nagenoeg verdwenen; er heersen luchtvervuiling en verkeerschaos. De historische stadskern is moeilijk toegankelijk voor voetgangers en fietsers, hoewel die situatie momenteel wel wordt verbeterd door de aanleg van nieuwe stoepen, parkeerhavens en een overvloed aan strak vormgegeven parkeerpaaltjes die het gebruikelijke parkeren op de stoep moeten tegengaan. Met de komst van de Jules Wijdenboschbrug over de Surinamerivier, die de stad verbindt met de voormalige plantages in het Commewijne district, is de verkeersdruk op de binnenstad nog eens ver-

Afb. 4. Paramaribo, forse parkeerplaatstoename in de binnenstad (foto auteur 2009)

hoogd. De stad breidt zich bovendien in hoog tempo uit aan de andere kant van de rivier.

Paramaribo: benoeming tot werelderfgoed

De binnenstad van Paramaribo, het gebied dat wordt begrensd door Heiligenweg, Knuffelsgracht, de Keizerstraat, de Klipstenenstraat, via de Tourtonnelaan en Sommelsdijckse Kreek tot aan de Surinamerivier is in 2002 tot werelderfgoed uitgeroepen. De eerste stadsuitleg, de wijk Combé in het noorden, en de achttiende-eeuwse stadsuitbreidingen zijn aangewezen als bufferzones. De aanwijzing van Paramaribo tot werelderfgoed vindt zijn rede in het feit dat de stad kan worden beschouwd als een uitzonderlijk voorbeeld van een mengeling van Europese architectuur en constructietechnieken met Zuid-Amerikaanse materialen en vakmanschap. Ook is de stad aangemerkt als uniek voorbeeld van wederzijdse beïnvloeding van de Nederlandse, West-Europese cultuur en de inheemse culturen in Zuid-Amerika gedurende het koloniale tijdperk van de zestiende en zeventiende eeuw.¹² Als kenmerkend voor Paramaribo is in het nominatiedossier naar voren gebracht dat de stedelijke structuur uit de periode 1680 -1800 nog steeds intact is en deze een eenheid vormt met de gebouwde omgeving.

Wat valt af te leiden uit bovenstaande beschrijvingen en uit de argumentatie voor plaatsing van beide steden op de

werelderfgoedlijst is dat de universele waardering van Willemstad en Paramaribo vooral ligt in drie aspecten: de historische stadsontwikkeling die nog afleesbaar is de oorspronkelijke stedelijke structuur welke - hoe gemankeerd soms ook - nog steeds functioneert en de waardering van het stedelijk erfgoed als voortbrengselen van een rijke, culturele geschiedenis met koloniale erfenissen.

De realiteit is echter dat de ontwikkeling zich in deze steden onverminderd voortzet. Zij zal de fysieke erfenis van de ontstaansgeschiedenis steeds meer naar de achtergrond drukken en deze vervangen door nieuwe gebruiken en andere behoeften, met nieuwe architectuur en onvermijdelijke infrastructurele interventies. De historische stedelijke structuur is kwetsbaar en kan slechts voortbestaan als ze ook voor de hedendaagse samenleving kan blijven functioneren. Ook de culturele betekenis van het verleden kan alleen bestaan wanneer ze in de hedendaagse samenleving levend gehouden wordt. Het beheer van het stedelijk werelderfgoed is vanwege die karakteristieke dynamiek dan ook zeer complex, zoals blijkt uit de bestudering van de alledaagse praktijk (afb. 5).

Werelderfgoed in de lokale praktijk

De werelderfgoedstatus geeft toegang tot een brede, politiek verankerde, internationale organisatie, die de wereldgemeenschap via 'periodic reporting' door internationale experts van

Afb. 5. Paramaribo, markering werelderfgoedgebied, hoek Klipstenenstraat / Henck Arronstraat (voorheen Gravenstraat) (foto auteur 2009)

ICOMOS, ICCROM, IUCN¹³ - de internationale watchdogs van Unesco - bij bedreiging van het geselecteerde erfgoed alarmeert. Dit kan leiden tot een plaatsing op de zogenaamde 'List of World Heritage in Danger', waarmee Unesco het signaal afgeeft dat de site van de werelderfgoedlijst dreigt te worden afgevoerd. Overigens heeft dit tot op heden slechts tot één daadwerkelijke afvoering van de Lijst van het Werelderfgoed geleid, namelijk van de Dresden-Elbe vallei, vanwege de omstreden aanleg van een nieuwe brug.

Door de historische kern van Willemstad en Paramaribo tot werelderfgoed te benoemen, is internationaal bekrachtigd dat dit stedelijk erfgoed niet verloren mag gaan. Bij deze mondiale erkenning door Unesco hoort echter ook een lokale verantwoordelijkheid, namelijk die voor het beheer van het betreffende erfgoed. De aanwijzing heeft geleid tot aanscherping van het lokale beleid en beschermingsinstrumentarium en tot verruiming van financiële mogelijkheden, maar nog niet tot een consistent en breed gedragen werelderfgoedbeleid. In beide steden ontbreekt een managementplan en aan de lokale verantwoordelijkheid kan nog nauwelijks worden voldaan.

Willemstad: aanscherping van lokaal beleid en beschermingsinstrumentarium

De wens tot plaatsing op de werelderfgoedlijst heeft er in Willemstad toe geleid dat tijdens de voorbereidingen van het

nominatiedossier forse investeringen zijn gedaan in organisatiestructuur, procedures, wetgeving (ruimtelijke ordening en monumenten) en in meerjarige restauratie- en onderhoudsprogramma's. Daardoor is er eind jaren tachtig een kentering gekomen in de hierboven genoemde uitzichtloze situatie van de verwaarloosde historische kern van de stad. In 1990 werd door het Eilandbestuur het Monumentenplan geaccordeerd en binnen de Dienst Ruimtelijke Ontwikkeling en Volkshuisvesting (DROV) een nieuwe afdeling opgezet om het geformuleerde beleid uit te voeren: het Monumentenbureau. In de daaropvolgende jaren werden de Monumentenraad, die momenteel slapende is, het Monumentenfonds en N.V. Stads-herstel toegevoegd naast de Stichting Monumentenzorg die al sinds 1954 actief was. De belangrijkste impuls hiertoe kwam van de Curaçaose Interregionale Commissie Aktie Willemstad (ICAW), een initiatief dat voortvloeide uit het Wereld Decennium voor Culturele Ontwikkeling, uitgeroepen door de Verenigde Naties¹⁴. De commissie had als drijfveer het herstel van de historische stad door het initiëren van monumentenbeleid en het verkrijgen van de werelderfgoedstatus. Met deze externe, extra inspanningen is de voordracht van Willemstad tot werelderfgoed uiteindelijk haalbaar geworden (afb. 6). Verder zijn in deze periode ook ontwikkelingsplannen geïntroduceerd en tot wet geïmplementeerd: het Eilandelijk Ontwikkelingsplan (EOP) in 1995, met concrete richtlijnen voor invullingen in het beschermde gezicht, en een gedetailleerd

Afb. 6. Willemstad, recente restauratiewerkzaamheden in Scharloo door N.V. Stadsherstel, Bargestraat 53-55 en Bargestraat 57 (foto auteur 2009)

uitgewerkt beleidsdocument, het Stedelijk Ontwikkelingsplan (SOP) 2001-2005. Beide instrumenten worden momenteel geactualiseerd en bieden waardevolle aanknopingspunten voor het managementplan. Ook werd een organisatie, het Secretariaat Stadsvernieuwing (SSV) ingeschakeld die in hiërarchie boven de diensten was gepositioneerd en daardoor direct namens het Bestuurscollege daadkrachtig kon optreden. Dat bleek een vruchtbaar concept. Enkele jaren geleden is het Secretariaat echter gelijkgeschakeld aan de andere diensten, waardoor zijn coördinerende rol aanzienlijk moeilijker is geworden. De bovengenoemde DROV is behalve voor bouw-, sloop- en monumentenvergunningen ook verantwoordelijk voor het werelderfgoedbeleid. Onafhankelijke adviserende commissies, zoals welstands- en monumentencommissie, zijn momenteel in Willemstad inactief.

Paramaribo: aanscherping beleid en beschermingsinstrumentarium

Op de website van de Stichting Gebouwd Erfgoed Suriname (SGES) staat het volgende: “Plaatsing betekent, dat we aan de wereld kunnen laten zien, dat wij onze verantwoordelijkheid voor het beheer en behoud van het werelderfgoed kennen en serieus nemen. We zullen moeten aantonen, dat wij in staat zijn om historisch Paramaribo niet alleen voor onszelf, maar voor de wereldgemeenschap te behouden. [...] Plaatsing bete-

kent voorts, dat wij de kans krijgen positief in te spelen op deze ‘nieuwe’ situatie ten voordele van ons allen”.¹⁵ Deze organisatie is namens het ministerie van Onderwijs verantwoordelijk voor de ontwikkeling en uitvoering van het werelderfgoedbeleid in Paramaribo. De directeur treedt op als sitemanager.

In 2003 zijn door de directeur van Openbare Werken bijzondere eisen gesteld aan bouwplannen in de historische binnenstad en aangrenzende bufferzones.¹⁶ Restauraties van monumenten zijn daarvan uitgesloten en vallen onder de bescherming van de Monumentenwet, die in 2002 is geactualiseerd. Toetsing vindt plaats door een onder het Ministerie van Cultuur ressorterende Commissie Monumentenzorg. Ondanks de mogelijkheden die de Stedenbouwkundige Wet uit 1972 biedt, zijn er tot op heden geen structuur- of bestemmingsplannen afgekondigd voor Paramaribo. Wel bestaat er een plan, Historic Inner City of Paramaribo (1998), dat de basis vormde voor het nominatiedossier en een raamwerk biedt voor revitalisering van de binnenstad. Tot op heden is dit plan echter niet geëffectueerd. In 2005 is door het Franse studiebureau PHI op verzoek van het District Paramaribo een Urban Development Plan gemaakt, gefinancierd door de Inter-American Development Bank en dientengevolge ook wel IDB-plan genoemd. Het is een ontwikkelingsplan dat als basis wordt beschouwd voor nieuwe ontwikkelingen, maar ook hiervan liggen de implementatie en uitvoering stil.¹⁷

Incidentele, financiële injecties

De benoeming tot werelderfgoed maakt, behalve uitbating door de toeristenindustrie, ook incidentele verruiming van financiële middelen mogelijk.¹⁸ Vanuit het Werelderfgoedcentrum worden via de Fund-in-Trusts budgetten beschikbaar gesteld, bijvoorbeeld voor technische ondersteuning bij het schrijven van het managementplan of voor het opzetten en volgen van gespecialiseerde projecten en uiteenlopende trainingsprogramma's. Zo is onlangs met geld uit het Belgische Fund-in-Trust in Paramaribo de rehabilitatie van het enige groene openbare park in de binnenstad, de Palmentuin, in gang gezet en kreeg het SGES in 2007 en 2008 vanuit het Nederlandse Fund-in-Trust van Unesco ondersteuning bij het opstellen van een managementplan. In Willemstad is in diezelfde periode via het Werelderfgoedcentrum in Parijs geld beschikbaar gesteld voor het opstellen van een managementplan en voor het organiseren van trainingsmodulen in 2009.

Managementplan in voorbereiding

Wanneer een stad, of een deel van die stad, is benoemd tot werelderfgoed, vergt dat vergaande, ontwikkelde (en geregeleerde) stedenbouw om de intenties van die bescherming te kunnen waarmaken. Zowel Willemstad als Paramaribo bevinden zich, respectievelijk elf en zeven jaar na plaatsing op de Lijst van het Werelderfgoed, midden in het proces om de onderschreven uitzonderlijke waarde van de historische binnenstad te vertalen naar operationele waarden, doelstellingen en strategieën die volgens de *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention* (2008) van Unesco moeten worden vastgelegd in een zogenaamd 'managementplan'. Het is een door Unesco verplicht gesteld instrument dat is gericht op het beheer en dat keuzes afdwingt voor het behoud van de eigen cultuur. Er ontbreken in beide steden een coherente visie en gerichte maatregelen om de verantwoordelijkheid voor het beheer van werelderfgoed ook daadwerkelijk te kunnen nemen. Tegenwoordig is een managementplan verplicht om een site zelfs maar te kunnen nomineren en gelet op de worstelingen in de totstandkoming van dit plan in Willemstad en Paramaribo is deze verplichting niet verwonderlijk.

Bovendien is de alledaagse praktijk weerbarstig, levendig ook, en wordt het beheer grotendeels bepaald door factoren die zich buiten de kaders van het managementplan voltrekken: door op zichzelf staande, private initiatieven; door bureaucratische gevechten over nieuwe ontwikkelingen; door incidenten; door claims op de stad; door politieke besluiten genomen ter verhoging van de populariteit van politici, gebaseerd op kortstondige behoeften en door niet op elkaar afgestemde interventies in de binnenstad. In beide steden is het ook niet vanzelfsprekend dat de ambities van het werelderfgoed en nieuwbouwplannen zorgvuldig tegen elkaar worden afgewogen alvorens een besluit te nemen. Daardoor krijgt werelderfgoed niet of nauwelijks betekenis in de vormgeving van de hedendaagse stad.¹⁹

De geringe betekenis van de werelderfgoedstatus bleek tenslotte ook tijdens de projecten van de TU Delft in Paramaribo en Willemstad, waarin de ambities voor werelderfgoed voortdurend geïsoleerd en ondergeschikt raakten aan de lokale sociaal-culturele en de economische prioriteiten in het steeds veranderende programma van de stad. Wat daarbij opviel is dat vakinhoudelijke discussies en publieke debatten over werelderfgoed en de toekomst van de stad nagenoeg ontbreken, terwijl deze juist de kennis over het werelderfgoed genereren en richting kunnen geven aan het continue proces dat een stad, en dus ook stedelijk werelderfgoed, feitelijk doormaakt.

Uitdagingen en dilemma's in de lokale praktijk

De alertheid op verval en verstorende nieuwbouw is sinds de toekenning van de werelderfgoedstatus zowel in Willemstad als in Paramaribo verhoogd, maar momenteel spelen de acceleratie in individuele nieuwbouwactiviteiten, het ontbreken van instrumenten om de complexe stedenbouwkundige samenhang te beheren (vooral in Paramaribo), onderbezetting bij de verantwoordelijke organisaties en een tekort aan financiële middelen de steden parten. Gebrek aan samenwerking tussen publieke en private actoren is in de praktijk een andere bedreiging voor het voortbestaan van stedelijk werelderfgoed. De behoefte aan ontwikkeling, directe resultaten en daadkracht is in beide steden hoog, maar samenhang en onderlinge samenwerking om dit te bereiken ontbreken. Het proces wordt gefrustreerd door voortdurende belangenstrijd, verschuivende individuele projectbelangen en tegenwerking van betrokken actoren.²⁰

De vraag wanneer er sprake is van bedreiging van het werelderfgoed is er een die met name op objectniveau bij toetsing van sloop- en bouwvergunningen regelmatig naar voren komt. Vooral de instanties die namens de verantwoordelijke minister beslissingen moeten voorbereiden over het afgeven van sloop- en bouwvergunningen worstelen hiermee. Wanneer komen bij een interventie de authenticiteit en integriteit van het erfgoed, de twee voornaamste toetsingscriteria voor het voortbestaan als werelderfgoed, in het geding? Ook deze vraag is niet eenduidig in een beheersplan te beantwoorden, maar leent zich wel goed voor vakinhoudelijke discussies en publieke debatten. Ir. C. Iamandi, die een concept schreef voor het beoogde managementplan, heeft daarvoor een aanzet gegeven. Volgens de auteur is de besluitvorming over drie beeldbepalende locaties in de binnenstad van Paramaribo, waar voorheen drie karakteristieke, prestigieuze gebouwen stonden, het Gebouw 1790 bij het Fort Zeelandia en de Gravenstraat 4 en 6, doorslaggevend voor de authenticiteit en integriteit van deze stad als werelderfgoed (afb. 7). Het verlies van nog meer historische gebouwen bedreigt volgens haar de werelderfgoedstatus²¹. Hier zou een parallel getrokken kunnen worden naar Willemstad, waar ook op beeldbepalende locaties ontwikkelingen plaatsvinden die doorwerken op de authenticiteit en integriteit van de binnenstad als geheel.

Afb. 7. Paramaribo, zicht op de overblijfselen van de panden aan de voormalige Gravenstraat 4 -6, hoek De Mirandastraat / Henck Arronstraat met zicht richting het noorden op de Grote Combéweg. (foto auteur 2008)

Een ander, actueel dilemma dat zowel in Paramaribo als in Willemstad speelt, is het gegeven dat het onder koloniaal regime voortgebrachte erfgoed geen vanzelfsprekend onderdeel van de hedendaagse culturele identiteit is geworden. In tegendeel, weerstand tegen de vroegere overheersing werkt onvermijdelijk door in de discussies over de essenties en de toekomstige ontwikkeling van deze steden.

Cinelandia

In Willemstad heeft zich in de afgelopen maanden een heftige discussie ontsponnen over het voortbestaan van de voormalige, populaire bioscoop Cinelandia van de architect P.A. Stuivenberg (afb. 8). Gelegen op een markante plek aan het Hendrikplein, de oostelijke entree van de historische binnenstad, ligt dit voor Curaçao zeldzame Art Deco pand te wachten op uitsluitel over zijn voortbestaan. Cinelandia is na sluiting van de bioscoopdeuren opgekocht door de huidige eigenaar, N.V. Handelsmij C.M.O.G.. Het pand staat sinds de aankoop leeg en bevindt zich momenteel in ernstig verwaarloosde staat. De eigenaar heeft een sloopvergunning ingediend. Wat er ook gaat gebeuren, het eindresultaat zal een grote impact hebben op de historische binnenstad. Terwijl tot op heden de discussie overwegend is gevoerd over het voortbestaan van het gebouw, biedt het een uitgelezen kans om hier de betekenis van deze plek voor het werelderfgoed Willemstad centraal te stellen en hierover specifieke kennis te ontwikkelen.

De Vijf Zinnen

Een ander beeldbepalende locatie is het terrein van De Vijf Zinnen, dat vanaf Punda via de brug over het Waaigat de entree van Scharloo markeert (afb. 9). Het is een terrein waarop zich een in oorsprong achttiende-eeuwse monument 'De Vijf zinnen', aan de Scharlooweg 12-16 bevond. Volgens prof. dr. M.D. Ozinga betrof het vermoedelijk een van de oudste huizen in Scharloo.²² Het werd op 28 mei 1999 door brand gedeeltelijk verwoest. In dat jaar bevond het pand zich al in verwaarloosde staat door leegstand. Blijkbaar gaf de brand de eigenaar aanleiding om zonder vergunning vijf dagen later de sloophamer in de overgebleven elementen te zetten. Tien jaar later is er een strak asfaltveld neergelegd, dat dienst doet als commerciële parkeerplaats. Wat de daadwerkelijke reden voor deze interventie ook is, er is zeker niet gehandeld vanuit het belang van de wijk Scharloo Abou en van werelderfgoedstad Willemstad. Hier ligt een belangrijke uitdaging voor de lokale overheid om in het hogere, algemene werelderfgoedbelang dat met plaatsing op de werelderfgoedlijst is onderkend en aanvaard, verantwoordelijkheid te nemen en autoriteit te laten gelden.

Waterkant / Domineestraat en Gravenstraat 4 en 6

Ook in Paramaribo zijn vergelijkbare voorbeelden te vinden, zoals de hoek Waterkant / Domineestraat, waar van het bestaande houten huis alleen het skelet nog overeind staat

Afb. 8. Willemstad, Pietermaai, Hendrikplein, voormalig bioscooptheater Cinelandia (foto auteur 2009)

(afb. 10). Onlangs is echter door de Surinaamse overheid besloten om met beroep op nalatigheid in de onderhoudsplicht van het perceel actief in te grijpen en de restauratie van het pand buiten de eigenaar om te starten, met als uiterste dwangmiddel onteigening. Een andere veelvoorkomende oorzaak van het verdwijnen van bijzondere houten panden in de historische binnenstad is verwoesting door branden met dubieuze oorzaak. Het meest schrijnend voorbeeld daarvan is het verlies, in 1996, van de twee in oorsprong zeventiende-eeuwse herenhuizen, aan de Henck Arronstraat (voorheen Gravenstraat), die uitvoerig zijn beschreven door Temminck Groll.²³ Het sindsdien meest prominente braakliggende terrein in de historische binnenstad, met nog enkele bakstenen referenties aan de historische panden (stoep en plinten), is al jaren in gebruik genomen als informele parkeerplaats.

Een toekomstvisie op de veelal door brand ontstane ‘gaten’ in het werelderfgoedgebied is er niet. Het is onduidelijk binnen welke randvoorwaarden op deze locatie toekomstige nieuwbouw zal plaatsvinden.²⁴

Een proactief werelderfgoedbeleid

De erkenning als werelderfgoed kan de perspectieven voor het voortbestaan van lokaal erfgoed verruimen en kan tegelijkertijd, mits lokaal voldoende deskundigheid beschikbaar is om dit uit te dragen, bijdragen aan de bewustwording van de grensoverstijgende waarde ervan. Voor de huidige inwoners en gebruikers zijn Willemstad of Paramaribo echter niet in de

eerste plaats steden van uitzonderlijke, internationale betekenis, maar hun directe alledaagse leefomgeving. De sterk toegenomen toeristenindustrie, de verkeersopstoppingen, de parkeerproblemen, de luchtvervuiling, de verstoorde openbare ruimte en de moeilijke toegankelijkheid voor voetgangers en fietsers zijn aspecten van de lokale werkelijkheid die vragen om daadkracht en oplossingen. De keuzes die gemaakt worden in de productie van de publieke ruimte, zoals beplanting, bestrating, in de aanleg van rotondes, in het aantal parkeerplaatsen en de verspreiding daarvan, de vestiging van nieuwe hotels en winkelcentra en van nieuwe verbindingswegen werken echter direct door op het voortbestaan van de historische binnenstad. Die keuzes zijn niet alleen afhankelijk van formele structuren, wetten en geplande activiteiten die van bovenaf zijn bepaald en zijn vastgelegd in een managementplan, maar vooral ook van spontane, informele elementen, van politiek capabele mensen en van beschikbaar kapitaal en van andere factoren die van onderaf ontstaan en feitelijk de praktijk bepalen.

De manier waarop stedelijke vernieuwing en infrastructurele interventies zich voltrekken, zijn van doorslaggevend belang voor het voortbestaan van de historische binnenstad. De grootste inhoudelijke uitdaging ligt enerzijds in het formuleren van een coherente visie op de verschillende waarden van de stad en anderzijds op het ontwikkelen van een werkwijze die stimuleert respectvol met de historische binnenstad om te gaan. Een strategisch ruimtelijk plan kan daarbij als ondersteuning dienen om aan het ontwikkelproces richting te

Afb. 9. Willemstad, entree Scharloo Abou vanaf Punda, De Vijf Zinnen parking (foto auteur 2009)

geven. Actieve deelname van alle actoren, publieke en private partijen, gebruikers, bewoners en ontwerpers is daarbij onmisbaar.²⁵ De managementopgave voor werelderfgoed gaat dan ook het plan voorbij: “No longer is the heritage manager dealing with contained monuments; rather he or she is managing the heritage aspects of areas that are subjective to continuous change. The process is about managing that change so as to conserve the significance of the historic environment while allowing sustainable economic development and regeneration to take place²⁶”.

Management voorbij plan

Het lokale werelderfgoedbeleid is in beide steden gericht op het tot stand brengen van een managementplan, terwijl juist het proces, namelijk de keuzes die voortdurend moeten worden gemaakt en de samenhang en samenwerking die tot stand moet worden gebracht tussen de belangrijkste actoren, vanuit werelderfgoedperspectief alle aandacht zou moeten krijgen. Willemstad en Paramaribo onderscheiden zich door een spontane cultuur en regionaal sterk ontwikkelde informele, pragmatische bouwpraktijk. Uitgaande van hun eigen ontwikkelingsgeschiedenis, die historisch wel gelinkt is aan Nederland, maar uit de Latijns-Amerikaanse regio heel andere invloeden heeft ondergaan dan de West-Europese steden, zou ook het gekozen sturingsmechanisme daarop toegesneden moeten worden. De vernieuwende werkwijze in Bogotá, Colombia,

Afb. 10. Paramaribo, houtskelet aan de Waterkant (foto Philip Dikland 2008)

bijvoorbeeld, biedt hiervoor aanknopingspunten en laat zien hoe een combinatie van opgelegde plannen met inzet op bewustwordingscampagnes en programma's die zijn gericht op het publieke gebruik van de stad, tot ongekende resultaten kan leiden. Hier hebben de burgemeesters Antanas Mockus (1995-1997; 2001-2003) en Enrique Peñalosa (1998-2000) parallel aan de van bovenaf opgelegde, juridisch verankerde ruimtelijke plannen, met het Plan de Ordenamiento Territorial en het Plan Parcial, ingezet op 'civic culture' en het creëren van een zo groot mogelijk draagvlak op een laagdrempelige manier. Juist door de samenbindende, interactieve werkwijze, door gevoel van betrokkenheid te creëren, collectieve eigendommen, erfenissen en rechten en plichten van burgers te respecteren en in te zetten op het samenleven in de stad, kreeg Bogotà nieuwe betekenis.²⁷ Vertaald naar de werelderfgoedsteden Willemstad en Paramaribo zou een vergelijkbare combinatie van (management)plan en sturingsmechanisme in gang gezet kunnen worden met als inzet het publieke gebruik van de historische stad. Zo kan het algemeen historisch bewustzijn worden vergroot en de waarde van het historisch erfgoed voor de lokale samenleving in een bredere context worden geplaatst. In een citaat ontleend aan architectuurhistoricus Spiro Kostof is dit algemene belang treffend verwoord: 'If we still believe that cities are the most complicated artefact we have created, if we believe further that they are cumulative, generational artifacts that harbor our values as a community and provide us with the setting where we can learn to live together, the it is our collective responsibility to guide their design'.²⁸

Noten

- 1 M. Kuipers, 'Fragile structures: The City as Cultural Heritage', in: L. Deben, W. Salet en M.T. van Thoor (eds), *Cultural Heritage and the Future of the Historic Inner City of Amsterdam*, Amsterdam 2004, 84-100.
- 2 B.J.M. van der Aa, *Preserving the heritage of humanity. Obtaining world heritage status and the impact of listing*, Groningen 2005 en B.J.M. van der Aa en G.J. Ashworth, 'Dertig jaar werelderfgoedconventie: Een loze lijst?', *Geografie* 11(2002) 10, 6-9.
- 3 De observaties ten behoeve van dit artikel zijn gebaseerd op de betrokkenheid van de auteur bij projecten van de TU Delft in Willemstad en Paramaribo, in de periode 2007-2009.
- 4 B.R. Buddingh, *Van Punt en Snoa. Ontstaan en groei van Willemstad*, Curaçao 1994, 110 en C.L. Temminck Groll, *The Dutch Overseas, Architectural Survey. Mutual heritage of four centuries in three continents*, Zwolle 2002, 310-329.
- 5 Ibidem.
- 6 Buddingh 1994, 104-105.
- 7 P.C. Henriquez, 'What future for Curacao's architectural monuments?', in: H.E. Coomans, M.A. Newton en M. Coomans-Eustatia (eds), *Building up the future from the past: studies on the architecture and historic monuments in the Dutch Caribbean*, Zutphen 1990, 165-171.
- 8 Zie ook: M.A. Newton, 'Monumentenbeleid en stadsvernieuwing op

Curaçao', *Bulletin KNOB* 92(1993) 1, 14-19.

- 9 A. Aarsen en P. Meurs, *De ontwikkelingspotenties van stedelijk werelderfgoed. Een voorbeeldproject in Scharloo Abou, Willemstad, in opdracht van het Ministerie van OCW, Directie Cultureel Erfgoed, Delft / Willemstad* 2009; zie ook: @MIT TU Delft / Dienst Ruimtelijke Ontwikkeling en Volkshuisvesting Curaçao, *Project inhoudelijke verdieping masterplan Scharloo Abou. Ontwikkeling van het Werelderfgoed Willemstad*, eindverslag fase I, Willemstad / Delft 2008.
- 10 Geciteerd uit het nominatiedossier voor Willemstad: *Nomination of the 'Historic area of Willemstad, inner city and harbour for the World Heritage List*, Willemstad / Den Haag 1996.
- 11 Temminck Groll 2002, 365.
- 12 Zie de toelichting Lijst van het Werelderfgoed: <http://whc.unesco.org/en/list>
- 13 International Council on Monuments and Sites (ICOMOS), International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property (ICCROM), International Union for Conservation of Nature (IUCN).
- 14 Zie de tekst in het nominatiedossier voor Willemstad: *Nomination of the 'Historic area of Willemstad, inner city and harbour' for the World Heritage List*, Willemstad / Den Haag 1996 en Newton 1993. Zie: <http://sges.heritagesuriname.org>.
- 16 Ministerie van Openbare Werken, *Bijzonder te stellen eisen ten behoeve van bouwplannen in de historische binnenstad van Paramaribo en aangrenzende bufferzones, zoals aangewezen bij staatsbesluit van 31 oktober 2001*, Paramaribo 2003.
- 17 PHI Architecture, *Urban Development Plan Paramaribo*, oktober 2005; zie ook: B. Adams en S. Kooyman, *Ontwikkelingsstrategie voor de rivieroever van Paramaribo, masterproef Academiejaar 2006-2007*, Hogeschool Antwerpen / Hoger Instituut voor Architectuurwetenschappen Henry van de Velde/ Departement Ontwerpwetenschappen, Antwerpen 2007.
- 18 G.J. Ashworth, 'From history to heritage, from heritage to identity: in search of concepts and models', in: G.J. Ashworth en P.J. Larkham (eds), *Building a new heritage: tourism, culture and identity in the New Europe*, London 1994, 13-30.
- 19 C. Iamandi, *Paramaribo World Heritage Site. Management Plan Outline*, Delft / Parijs 2008.
- 20 Zie resultaten en aanbevelingen in: Aarsen en Meurs 2009.
- 21 Iamandi 2008.
- 22 M.D. Ozinga, *De monumenten van Curaçao in woord en beeld*, Den Haag / Willemstad 1959, 195.
- 23 C.L. Temminck Groll e.a., *De architectuur van Suriname, 1667-1930*, Zutphen 1973.
- 24 Iamandi 2008.
- 25 M. Martin, 'De schizofrene stad', in: M. Dings (red.), *De stad*, Rotterdam 2006, 331-347.
- 26 J.M. De Figueiredo, in: *World Heritage Paper* 9, 46.
- 27 Ontleend aan: Martin 2006, 345-346, noot 23.
- 28 Geciteerd in: Kuipers 2004, 96.